

CHILLIDA IZAN BEHARRAZ

Eduardo Chillidaren jaiotzaren mendeurrenaren kontura, ideologia guztietako hedabideetan hagiografiak izan dira nagusi eta ez da inolako aipamenik egin bere "gaztaro falangista ultra eta erradikalaz".

 HEDOI ETXARTE

2024ko urtarrilaren 10ean 100 urte bete ziren Eduardo Chillida jaio zenetik. 2023ko abenduko Madrilgo, Donostiako eta Baionako prentsak iragarri zuen 2024ko "pertsonaietako" bat izango zela. Profesia autobetea da efemerideena eta, hitzorduari fidel, *Diario Vasco*-k 80 orrialdetik gorako ale berezia ekoiztu zuen urteurrenaren hurrengo larunbaterako –besteak beste, Espainiako Gobernuko presidentearen, Jaurlaritzako lehendakariaren eta Donostiako alkatearen testu banarekin–. Biharamunean, *El País Semanal* argitalpeneko azala eta erreportaje nagusia izan zen, eta *Gara*-ren iganderoko *Zazpika*-k ere hala egin zuen. Baina askoren harridurarako, Donostiako eskultorearen bizitzako bi pasarte nagusi eta ezagun ez ziren hiru pieza luze horietan jaso, ezta bestelako egunkari, aldizkari, irrati eta telebista euskaldun, espainiar eta frantsesetan ere.

2023an 50 urte bete ziren Pablo Neruda hil zenetik. Efemeridearen konтура argitaratutako erreportajeetan, idazlearen lan literarioez eta posizio politikoez gain, ia kazetari guztiek funtsezko bi auzi nabarmendu zituzten: emakume bat bortxatu eta alaba abandonatu zuela.

2023an ere 50 urte bete ziren Pablo Picasso hil zenetik. Nerudaren kasuan bezala, luzera jakin bateko erreportaje guztietan nabarmendu zuten margolari bikain eta nazismoaren eta gerra inperialisten kontrako pertsona engaiatu hura tratatu txarren emailere bazela.

AITAREN IZENEAN

2024ko urtarrilaren 6ko *Diario Vasco*-n, 84 orrialdetako kolorezko gehigarriak *Eduardo Chillida 100 urte* titularra zerraman –gazteleraz–. Pedro Sanchezek, Espainiako Gobernuko presidentea (PSOE), idatzi bidez azaldu zuen eskultorearen hasierari buruz beti aipatzen den pasadizo bat: "Eduardo gazteak Madrilgo Arkitektura ikasketak utzi zituen 1942an, Errealak fitxatu zuelako atezain posturako, bere *aita* [horrela zioen, euskaraz], Pedro Chillida, talde txuriurdineko presidente izendatu zuten urtean. Eduardo Chillidaren atezain ibil-

1943an, Gipuzkoako Diputazioak Pedro Chillida (Eduardo Chillidaren aita) omendu zuen domina bitartez, 1936tik 1939ra egin zituen "merituengatik".

Inork ez ditu bere gurasoak aukeratzen eta, beraz, inor ez da epaitu behar bere gurasoek egin dutenarengatik. Hala ere, egia da, bere aitaren zeregin militarrekiko ez zuen distantziarik hartzen Eduardo Chillidak eta, ordea, eskertza handia egin dio jasotako babesagatik

bidea lesio larri batek eraginda amaitu zen; bost ebakuntzen ostean, futbolari izateko ibilbidea utzi behar izan zuen. Guztion fortunarako lan artistikora itzuli zen, eta eskulturan aurkitu zuen haren adierazpide naturala".

Kontakizun hori beti errepikatzen da Chillidaren propagandan. Nahiz eta PSOEko presidente batek jakin beharke lukeen 1942ko Espainiako Bigarren Mailako futbol talde bateko presidente baten ideologia zein zen, Pedro Sanchezek ñabardura hori saihestu egin zuen. Baina nor zen Eduardo Chillidaren aita? Eta nola lortu zuen 1942tik 1945era Errealeko presidentea izatea?

Aita, Pedro Chillida Aramburu, militarra zen 1909az geroztik. 1936ko uztailaren 18ko estatu kolpe faxista Donostian antolatu zuen lau gizonetako bat izan zen. Derecha Vasca (DVA) talde ultrakatolikoko kidea zen, zeina Espainiako Bigarren Errepublika fundatu zenetik erregetzaren itzuleraren alde konspiratzen ibili zen. Pedro Chillida infanteriako kapitaina zen orduan, eta talde paramilitarrak antolatu zituen kolpea gauzatzeko.

Edonola ere, anarkistek zapuztu zuten Donostiako kolpea. Porrota hain izan zen handia, uztailaren 18ko eguerdian, Chillidaren taldea, funtsean DVako eta Renovación Españolako militantez osatua, sakabanatu egin zela eta kideak eguneroko bizitzara itzuli zirela, kolpista gisa ez zitzaten identifikatu. Baina uztailaren 20an, Errepublikarekin leial zirenek Pedro Chillida atxilotu eta Ondarretako kartzelara eraman zuten. Gero, irailaren 9an, *Arantzazu-Mendi* ontzi-kartzelara pasatu zuten giltzaperera, eta bertan egon zen abenduaren 14an Bilboko Karmelako espetxera lekualdatu zuten arte. 1937ko ekainaren 19an, Francoren "armada loriatsuak [...] Bilbo askatu zuen", eta orduan bai, Pedro Chillidak bere burua Donostia eta Burgosko autoritate militar berrien esku utzi zuen. Chillidak gerra bukatu arte eta haraindi jarraitu zuen borrokan kolpistekin.

Errealeko presidente zen bitartean militar kolpista konbentzitua zen oraindik Pedro Chillida. Informazio hori *Hoja matriz de servicio* Espainiako infanteriako armadaren curriculum xehean jaso

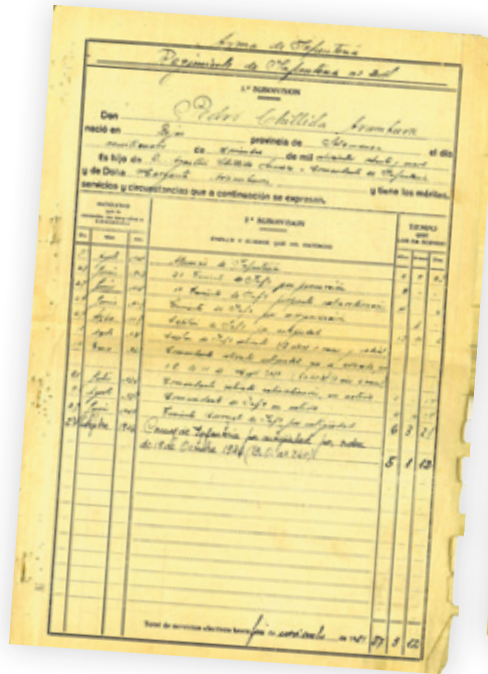
eta gordetzen dute gaur egun ere –Segoviako Artxibategi Militarrean irakurgai dago–. *Gorrien* ehiztaria izan zen, 1951n betirako erretiratu arte. Epaile militar izatera ere iritsi zen, eta akusatuek inolako garantiarik ez zuten epaiketetan atxilotuak hilko zituzten ala ez erabaki izan zuen. Egia da, edozer interneten aurkitzen den garaiotan, informazio hori ez dagoela presente, baina badira gaia lantzen duten liburuak: Vicente Talón-en lan monumentalak (*Memoria de la guerra de Euskadi 1936*, Plaza & Janés, 1988), Manuel Chiapusok (*Los anarquistas y la guerra en Euskadi*, Txertoa, 2009) edota Germán Ruiz Llano-ren liburuek (*Militares y Guerra Civil en el País Vasco. Leales, sublevados y geográficos*, Ediciones Beta, 2019) jasotzen dute Donostiako futbol talde nagusiko presidente izan zenaren ofizioa. Garai hartako Espainiako presidente guztiak bezala, Francoren aldeko figura sutsua izan zen.

SEMEAREN IZENEAN

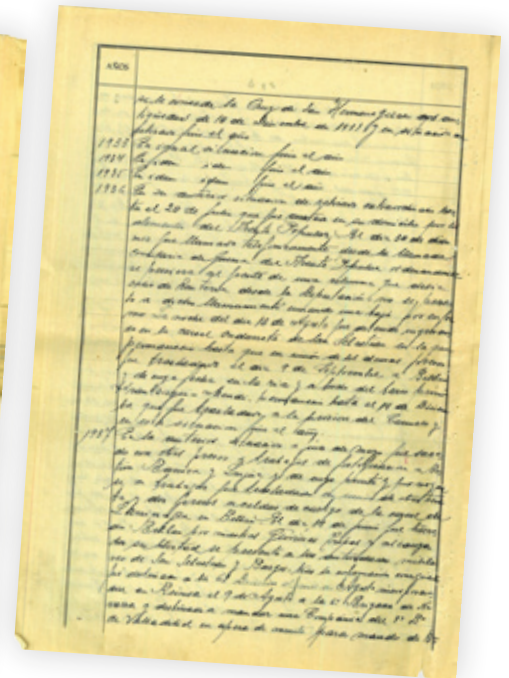
Inork ez ditu bere gurasoak aukeratzeko eta, beraz, inor ez da epaitu behar, inondik ere, bere gurasoek egin dutenagatik. Ez da meritu bat, ezta kontrakoa ere, gure arbasoek egindakoa. Egia da ere, Eduardo Chillidak bere aita *Conversaciones* (eskultorearen alabaren konpilazioa, La Fábrica 2021) lan testamentalean aipatzen duenero ez duela distantziarik hartzen bere aitaren zeregin militarrekiko eta, ordea, eskertza handi bat dagoela bere ibilbide artistikoan jaso zuen babesarengatik.

Eskultorearen bizitzari buruzko laburbilduma guztietan hiru une aipatu ohi dira: bere “konpromiso etikoa”, “estetikoa” eta “konpromiso hiritarra” (Borja Hermoso, *El País Semanal* 2.467, 2024ko urtarrilak 7, 29. orria). Eskultorearen ekoizpenaren errentatik bizi diren oinordekoek ez dute haien propaganda eskultoretara soilik mugatzen; beti aipatzen dute auzi etikoa eta konpromisoa. Hala, besteak beste, aipatu ohi dira 1977an amnistiaren aldeko gestoren logotipoa marraztu zuela eta Juan Carlos I. erregeari gutun bat bidali ziola ondorengo mezu honekin:

“Oraindik kartzelan dauden euskal preso politikoak, gure herriaren gehiengo handi baten aldetik, Estatuaren zapalkuntza onartezinaren aurka borrokatu duten gizon gisa ikusten dira (...) Ustedut garrantzia handikoa litzatekeela Bere Maiestateak euskaldunen begiekin ikustea amnistia osoaren arazoa”.

Pedro Chillidaren ibilbide militarra, *Hoja matriz de servicios* dokumentutik hartua. Urtez urteko laburpena ageri da orrialde horretan.

Ibilbide militarrean izandako goraldia; bereziki, 1936 eta 1937 urteei dagokiena.

Ia hogeit beranduago, 1996an, Chillidak ETArri idatzi zion, Iñigo Urkullu lehendakariak gogoratu bezala, ia urtebete bahituta zegoen pertsona baten askatasuna eskatzeko: “Demuestra ezazue ekintza on bat egiteko gai zaretela. Aska ezazue Aldaya, eta lagundu guztiontzako bakea bilatzen”. Urte bat geroago, gauza bera egin zuen Miguel Ángel Blancoren bahitza eta heriotzaren mehatxuarekin: “Zuen jarrerak herri honi eta edozein pertsona zintzori min ematen dio. Aska ezazue Miguel Ángel, eta guztion artean gai izan gaitzen arazoak bakearekin eta elkarrizketarekin konpontzen”.

Edonola ere, bada Eduardo Chillidaren bizitza zeharkatzen duen beste pasadizo bat. Xavier Vallsek –Frantziako Barne ministro sozialista ohi Manuel Vallsen aita margolariak– jaso zuen bere memorietan (*La meva caps de Pandora*, Julià de Jòdar idazlearekin ondutako liburua, Quaderns Crema, 2003) baina inoiz ez da aurreko gertakizunekin batera aipatzen eskultorearen ibilbide politikoa lantzen denean. Pasadizoa Mikel Iturriak zabaldu zuen euskaraz eta gazteleraz *Harrikadak* blogean eta, nahiz eta kontatzen duena larria izan, itzalean gordetzea erabaki dute kultur kazetariak (59-61. orriak):

Pilar Belzunce (Chillidaren emaztea), Pablo Palazuelo eta Eduardo Chillida, 1962an Parisen.

"1949ko ekainaren 26an, [Parisko] Cité Universitairearen ikasturte amaierako *Garde Party* tradizionala ospatu zen. Urtero bezala, hainbat estatutako pabiloietan nork bere bandera altxatu zuen. Gogoan dut igande goiz hura, belardiaren gainean ginen kideetako batzuk eta hai-zetan ikusi genuen, aurrenekoz aspaldi, Espainiako pabiloian 'ikur nazionala'. Oriol Palà sutan jarri zen arrazoiz, baina guk gomendatu genion ez zezala hain altu hitz egin, handik gertu zeudelako Eduardo Chillida eta Pablo Palazuelo. Gugandik aparte ziren eta, pixka bat lehenago, esan zuten Francok ez zituela 'gorri separatista' guztiak garbitu. Arratsaldean festak hasi ziren pabiloietan, eta Espainiakoan Maravall zuzendariak hortxata egin zuen Valentziatik espresuki ekarritako txufa zaku batekin. Halako batean harrabots handia entzun zen,

eta jarraian lehenengo solairuko gela batetik Peres deitzen zen ikasle baten oihuak entzun ziren. Eskerrak Lamote eta Perich doktore altu eta indartsuek saihestu zuten Chillidak azken bultzada ematea Oriol Palàri leihotik botatzeko, ordurako oin bat leiho-hegian zuenean espainiar banderaraino iritsi eta mastatik kentzeko. Palà lurrera itzuli zenean, Chillidak berari ostikoak ematen jarraitzen zuen gorputz osoan. Kide gehiago gerturatu ziren 'Cristo Reyren bi gurutzatu' zorigaiztokoak Maravalltarren pisuan desagertu zirenean, eta babestu zituzten. Heriotzatik bizitzatik baino gertuago, Jordi Anguerak gaua ohean pasa zuen eta nik lurrean egin nuen lo, atea ongi itxita. Oriol Palàri aurpegia hazi zitzaion, hainbeste, begiak desagertu zitzaizkiola. Gelan pasa zuen gaua -ziurrenik hark ere ez du gogoratuko non- Sunyerrenean ala August Puige-

nean. Gertakizuna oso deigarria izan zen Cité Universitairearen baitan eta kolegio askotako ikasleak saiatu ziren Chillida eta Palazuelok ez zezaten alde egin. [...]

Ez genuen ezer jakin luzaroan bi erasotzaileei buruz, baina bietakoren batek Galerie Maeghten erakusketa zuenero, handik gutxira joaten nintzen eta bisita liburua sinatzean, Parisen ohi denez, nire izenaren azpian jartzen nuen: 'Oraindik gogoan daukat 1949ko *Garden Party*'. Ez zuen deustarako balio, baina asebetetzen ninduen, beste askok ez bezala, memoria galdu ez izanak".

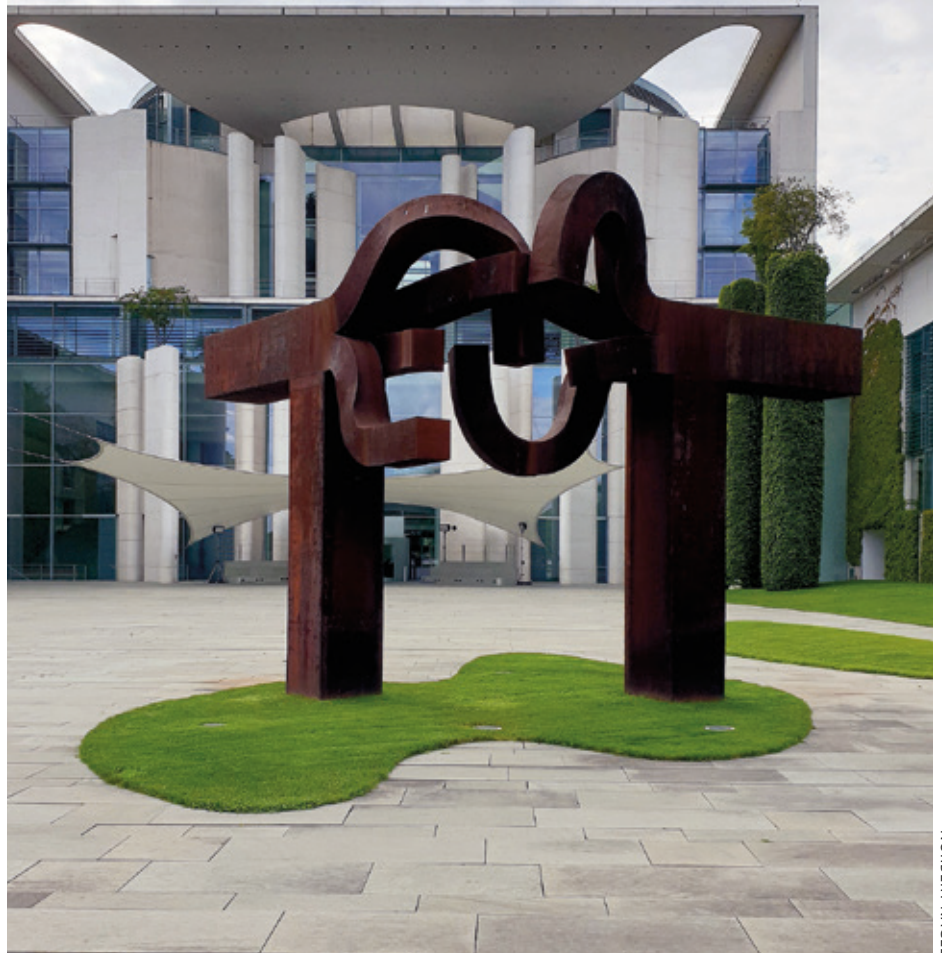
Liburuan, aurrerago, historiaren jarraipena kontatzen du Xavier Vallsek, handik 30 urtera, Chillidak amnistia- ren aldeko ikurra egin zuen garaian, 1977an:

* * *

"Martxoan hasieran Madrileran joan ginen, Pierrette eta Théorekin, Mignonitarrek eskaintzen zuten afarira joateko Galería Theoren hamargarren urteurrena zelako. Afalostean, denak joaten ziren mahaiz mahai eta Jaime del Valle-Inclán eta biok Pepe Caballero margolariaren eta José María Moreno Galván kritikoa-renean. Haiekin trago bat edaten genuen bitartean Eduardo Chillida eta bere andrean gerturatu ziren. Pepe Caballerok elkar aurkeztu nahi gintuen eta Jaimek esan zion bazekiela nortzuk ziren Valls-tarreatatik. Nik gehitu nuen beti gogoratzen nituela Parisko Cité Universitari-reko Espainiako pabiloiko gertakizunak 1949ko *Garden Party*-an. Chillidaren emazteak alde egin nahi izan zuen, gu 'edanda' omen geundelako, baina Chillidak esan zuen ez zitzaiola axola gertatutakoa azaltzen banuen. Emazteak jarraitu zuen esaten ni 'mozkorra' nengoela, baina Chillida ez zen mugitu, eta Jaimek -aldentzen zen bitartean- insistitu zuen, dena konta niezaien Moreno Galván eta Pepe Caballerori. Ñabardura guztiekin azaldu nien eraso basatia, eta Eduardo Chillidak entzun zuen, geldi-geldi. Sortu zen isiltasunaren erdian, eskultoreak erantzun zuen 'sentitzen' zuela, baina haren etxeko giroaren eraginpean jokatuz zuela, haren aita militarra zelako. Mahai gainean kolpe bat eman nuen eta esan nion, orduan zeuzkan 26 urterekin nahiko zinikoa zela errua 'aitaxori' egozte, eta, militarren seme guztiek berak bezalako jarrera izan balute, oso espainiar gutxi geratuko lirakeela. Chillidak ez zion entzuteari utzi, baina bitartean haren emazteak besotik tira egiten zion, handik ateratzeko asmoz, esan zidan arte isil nendila behingoz bera Lizarrakoa zelako. Erantzun nion, hain justu, Lizarra zela nik ezagutzen nuen hiri atzerakoienetako eta *fatxenetako* bat, eta hala alde egin zuten gure mahaitik, lotsa-lotsa eginda. Jaimek urrundik begiratzen gintuen, itzuli zen nire aldamenean esertzera, eta ni, gertakizuna hainbeste urtez sabelean eraman eta gero, lasai eta pozik geratu nintzen. Espainiako Kolegioko jende eta egoiliar askok ezagutzen zuten Chillida eta Palazueloren jarrera, baina denek isiltzen zuten". (186-188.or.)

* * *

'Berlin' eskultura, Alemaniako Kantzelaritzaren egoitzaren atarian.

NOBERT NAGEL

ETA IZPIRITU SANTUAREN IZENEAN

Eduardo Chillidaren jaiotzaren kontura hamaika ikerketa eta eztabaida sortzeko aukera izan beharko genuke: kultur politikez edota azken bost hamarkadetan Hego Euskal Herriko erakunde publikoek eskultoretan egin duten gastuaz, esaterako. Ukaezina da, gainera, zenbait artista eta kultur ekimenek 1936ko kolpeari esker elite batzuegan izandako metaketa ekonomikoaren onura izan zutela. Artistak sortuko ziren familiak aberastuko ziren, edota mezenas izango zirenenak, adibidez. Euskal kasuan, bistan da, ez da Chillidarena ikertu beharreko bakarra.

Sarritan aipatzen da Eduardo Chillidak euskal kosta nuklearraren kontrako

logotipoa diseinatu zuela, edota euskal preso politikoen aldekoa. Handik hila-bete gutxira damutu zen gaur egunera arte erabiltzen den irudi hori egiteaz. Bai Chillida, baina baita Pilar Belzunce ere, eskultorearen ondarearen benetako kudeatzailea, beti izan ziren abilak boterean zegoenarekin, boterean zegoena edonor zela. 1950eko hamarkadako botere nazional-katolikoarekin, 60etako frankistarekin, 70etako garai nahasian ere keinuak egin zituzten ezker-eskuin, baina 1980etatik aurrera benetako botere ziren PSOE eta Espainiako erregetzarekin harreman zoragarria izan zuten. Bat egin zuten ere, jakina, EAJ eta Eusko Jaurlaritzarekin, baina nazioartean ere, European estrategikoa izan zen Alemania Mendebaldeko sozialdemokraziaren-

gandik gertu egon ziren. Deigarria da eta gida bat merezi du Alemania Federalean Chillidak duen obrak, handi ala txiki botere ekonomiko-politiko non, Chillida bat han: Berlindik Bonnera, Münster, Munich eta Düsseldorf barna.

Egia bada ere prentsak ez dituela halako Chillidaren bizitzako zenbait pasarte jaso nahi izan, 2006an, aurten ere mendeurrena ospatzen duen Nestor Basterretxeak, zera erantzun zion Iruñe Berrori *Berria*-ko elkarrietzeta luze batean: “Egunen batean *Beste Chillida* idatziko du norbaitek. Besteen gaintetik gailentzeko, edozer gauza egiteko gai zen. Ahalegin biziak egin zituen gu erditik kentzeko. Faxista hutsa zen. Bere aita Molaren gizonetako bat izan zen Gipuzkoan. Jendeak ez zuen benetako Txillida ezagutu, ez daki nolakoa izan zen, edo bai, baina ez dugu memoria historikorik. Pena da, zeren memoriarik gabe ez gara ezer. Memoriarik gabe lehengo faxistak oraingo demokratak dira”.

Sei urte geroago, egunkari berean, Iruñe Lasari zera esan zion: “Abusu bat iruditzen zait [Chillidalekurena]. Familia negozio familiar bat da eta. Nik hemen sartzeagatik kobratu eta dena poltsikora sartuko banu bezala da. Eta gauzak gaizki daudenean, Jaurlaritzara. Eman diezaietela. (...) Txillidaren aita Molaren Donostiako konfiantzako gizona zen. Mutiko faxista hori iritsi eta abertzale bihurtzen da, tortilla bat balitz bezala. Eta, gainera, bere zorionerako, Jaurlaritzako memeloek sinetsi egiten diote. Manifestazioetan agertzen da... Esan didate zergatik ez naizen manifestazioetara joaten. Ez dut behar manifestazioetara joatea abertzalea naizela esateko!”.

Bai Chillida, baina baita Pilar Belzunce ere, eskultorearen ondarearen benetako kudeatzailea, beti izan ziren abilak boterean zegoenarekin, boterean zegoena edonor zela

Ez da, azken urteotan, *Berria* izan halako baieztapenak jaso dituen egunkari bakarra. 2014ko apirilean Juan Pedro Quiñonero Espainiako *ABC*-n Manuel Vallsen inguruko pieza bat argitaratu zuen, eta tartean hau irakur zitekeen:

“Valls aita aldi batez bizi izan zen Parisko Espainiaren Kolegioan, Hiri Uni-

bertsitaroan. Valls semeak nahi bestetan entzun zuen bere aitak toki hartan bizitakoa, non ‘gerrazibilkeria’ ideologiko bat zen nagusi. Ezaguna da Eduardo Chillidaren historia, bere gaztaro falangista ultra eta erradikala, nola eman zion jipoi bat katalan gazte bati, Valls aitaren laguna zenari eta Pierrette Gargalloren –Pablo Gargallo XX. mendeko Espainiako eskultore handietako baten alaba eta oinordekoaren– etorkizuneko senarra izango zenari. Valls aita Frantziako hiriburuan ezarri zenean, bere lagunak eta solaskideak –Café

Mabillonon, besteak beste– ‘gerrazibilkeria’ traumatiko horren isla ziren”.

Deigarria da albiste horren sareko kontsulta egitea: *ABC* egunkariak paperen ongi argitaratu zen ‘Chillida’, ‘Chillina’ (sic) gisa jasotzen du; akaso, eskultorearen irudia babesteko asmoz.

Galdera da: zergatik ezabatzen da beti Eduardo Chillidak arrazoi politikoengatik eman zuen jipoi hura? Zergatik ezkututzen da nola lortu zuen Pedro Chillidak Errealeko presidentea izatea, eta horri esker izan zela bere seme Eduardo atezaina? Ze beldur sortzen dute artistaren ondarearen kudeatzaileek? Zergatik dute bere aberastasunaren kudeatzaileek obsesioa Chillida giza eskubideekin eta ezberdinen artekoen elkarrietzarekin lotzekoa eta, ordea, beti ahazten dute bere “gaztaro falangista ultra eta erradikala”?

Jarrai dezagun, artearen historialariek esan ohi duten moduan, diruaren arrastoa: biribilguneetan, museoetan eta erakunde boteretsuen lorategietan, Jerusalemendik Gernikara. Galdera bat altzairu nahaspila bakoitzeko. ●

ATXEGA JAUREGIA JATETXEA

EGUNEKO ETA ASTEBURUKO MENU BEREZIAK
EKITALDIAK, OSPAKIZUNAK, FAMILIA TOPAKETAK...

USURBIL · 943 37 11 50 · www.atxegajauregia.com